

A világ érzéki metaforája

Két hete adtam át a kiadónak új verseskötetem kéziratát: hatvan verset, az utolsó év termését. Nyugodtnak kéne lennem, mint amilyen csöndesek és átszellemültek kertemben a leszüretelt, nyárvégi szilvafák és a pirhanyosodó levelű cseresznyék.

Írói pályámon ez a három esztendő volt az első — már-már magamnak is külön-időszak, amikor nem csábított el a verstől semmi: sem a film, sem a széppróza, sem a tanulmányírás. Három év egyvégtében a műzsa szoknyája mellett? Szinte hihetetlen! Még ma is egy tagolatlan idő állampolgárának érzem magam: jobb kezem felől zuhog, szakad az eső, haját mosnak benne a fák, a bal kezem felől pedig már a nyár égeti morzsalékosra a földet, az idei nyár hanyatt esett bogaraival, melyek úgy aszalódnak a hőségben, mint afrikai szárazságban egész tehéncsordák.

S bármilyen furcsa, de ebből a három esztendőből nem a hatvan versre emlékezem, hanem a világra, amely ott zöldült, mennydörgött, vérzett, vagy ott fényeskedett mögöttük. Becsukom a szememet és ki merem mondani: nem a verseket kaptam ajándékba a világtól, épp fordítva: a világot kaptam ajándékba a versektől. Ajándékba vagy szükségleteim szerint, ezt most nem is érdemes firtatni, ez fogalmazás dolga, de annyi bizonyos, hogy ami évekig, évtizedekig ismeretlen otthonosság volt számomra, attól a pillanattól kezdve, hogy belekerült egy versbe, ismerős otthonossággá változott. Neve lett, hangulata, története, emléke, amely elindította a jövő felé. Bölcselkedés helyett hadd mondjak rögtön egy érzékletes példát. Sok sündisznót láttam a kertemben az elmúlt években is. Mulatságos, szent állatkáknak tekintetem őket mindig, ormótlan tüskéikkel, csöppnyi és hosszúkás orrukkal, de miután egy nagyvárosról szóló versemben váratlanul fölbukkantak, azt éreztem, az ősvilág küldötteiként jelentek meg a helyszínen, az ősvilág üzenetével. Mocorgásuk mögött egyszerre ott volt a modern világváros minden zaja, és ott volt az őserdővel, őszbozótokkal beszélő múlt is! A köznapi valóságot tehát, mint mindenkori részletet, így helyezi vissza a költészet az egyetemesnek mondott Egészbe.

*

Vallomásom elején azt írtam: nyugodtnak kéne lennem, hiszen befejeztem és leadtam egy kedvemre való kötetet. És mégse vagyok az! Ellenkezőleg, nyugtalan vagyok! A versek nincsenek itt velem s légüres tér keletkezett körülöttem. Ha átlapozhatnám őket, talán egy pillanatra elhinném, hogy valami összeállt, kikerekedett, valami befejeződött. De lehet, hogy ez a megnyugtató pillanat is túl gyorsan elhamvadna. Mert az írás, és mindenekelőtt a versírás, nem véglegesít igazán semmit: inkább újabb és újabb ösztönzést ad, mivelhogy a költészet szakadatlan kezdés, örökké ismétlődő szeretkezés. Ha láttatni akar valamit, sohase a vége felől akarja bemutatni, hanem a keletkezés mámorában.

Hogyan is vélekedik erről Paul Éluard? Azt állítja, hogy „a költő az, aki inkább ihletet ad, mintsem az, aki ihletett”.

Ne bonyolódjunk vitába a nagy franciával, hiszen amit mond, az is inkább csak sugalmazás, mint végérvényes gondolat.

*

Költészetről beszélek egy közönséges nyárvégi napon, az érdektelenség világnapján. Kissé feszengve beszélek róla, mint aki álarcos emberek között a nyílt tekintet méltóságáról dadog. A szemek hatalmáról, amikor egyetlen szem se néz vissza szemünkbe. De hát a látszat minden-

képpen az, hogy korunkban végleg bealkonyult a verseknek, mert ma az embereknek nem költészet kell, nem „lira”, hanem repülőjegy, csapongó, színes képesűjság, tévé-izgalom és tévé-bosszúság; apró görög szigetek kellene, ahol a régi nagy kultúrák helyén meztelenül lehet kóborolni a meztelen idegenek között; ahol a napsütés ír verset a nők csípejére, combjára, mellére. Másként kifejezve: semmi se kell, ami megfoghatatlan, csak ami megragadható, megehető, elfogyasztható; semmi, ami túlságosan talányos, ami távolról jön és távolra megy. A „modern ember” nagyarányú dolgok közt így él kisszerűen. A bőrén kívül csupa meghök-kentő esemény zajlik: szörnyűségek, háborúk, Holdat körberöpködő csodák; a bőrén belül pedig többnyire egy összezugorított egzisztencializmus hétköznapi kérdései kavarnak. Élni akar hétfőtől keddig, keddtől szerdáig, berendezett és fölporszívózt világában, élni társadalmi lényként, mintha sohasse lett volna természeti lény. S minél inkább megnőtt ennek a társadalmi lénynek a környezete, szellemi és érzelmi igényei annál szűkebb körbe szorultak vissza. A nyertes lassan elveszíti saját magát. Érintsünk meg egy kirívó példát: a hit kérdését. Az Isten az európai ember számára évszázadokon át nemcsak a Felettes Én volt, de mérce és mérték is. A nagyság serkentője. Rangjától és jelenlététől nagy távlatok nyíltak előre-hátra az időben, s az egyén a végtelenség huzatát érezhette önmagán átáramolni. S napjainkban az Isten meghanyatlásával nem csupán a vallásos hit, az istenhit csappant meg a világban, hanem az az őshit, amely száz változatban is a mozgatónk volt. Bárhogy mentegessék is némelyek a tudományt, azt hiszem cáfolhatatlan, hogy ateizmusával párhuzamosan, sajnos, az emberhitet is alaposan szétzilálta.

Megrongált hitűek között, hogyan is beszélhetne fesztelenül az ember a költészetéről?

*

Pedig a feladat elháríthatatlan. A költészet helyzetéről beszélni, a mi európai földrésznünkön, egyértelműen azt jelenti, hogy az ember, illetve az emberiség helyzetéről beszélünk. Ugyanis a klasszikus és a keresztény világszemlélet a nyelv évszázados egyeduralmára támaszkodva nevezte meg és szervezte meg legfölismerhetőbben a valóságot: a tapasztalatot, az emlékezetet, a reményt. Amit a nyelv nem tudott leírni, szinte nem is létezett, hacsak nem féllétezésben. S ennek a főszerepre jutott nyelvnek a lényege a költészetben lobbant ki legsűrítettebben. Igén, a költészet sűrítés. A világ gomolygó tűzmagja. Érzéki metaforája.

Vannak persze akik tagadják ezt. Azt állítják, hogy a huszadik századi valóság „sarkalatos összefüggései ma már a verbális nyelven kívül kezdődnek” (George Steiner).

Minden látszat feltétlenül őket igazolja. A természettudományok olyan „objektivitással” büszkélkedhetnek, s olyan szellemi apparátussal, amely a költészet nyelvét — a tények lehangoló erejével — könnyedén félresodorja. S ezenkívül maga az összegabalyodott történelem olyan eseményeket zúdított és zúdít ránk folyton, melyekhez gyöngének bizonyul a költői szó.

A merevség azonban még nem a halál, s a visszaszorulás még nem önfeladás. Tagadhatatlan, hogy a század második felének a költészete lelkizavarral küszködik. Mégis az elviselhetőnél többen hagyták magára, hátat fordítottak neki, sőt kigúnyolták. S épp olyan korszakban történt ez, amikor a költők először láthatták egészen tisztán és mindenségarányúan az emberiség és a világ együttes szerencsétlenségét. És ezt a drámai szemlét nem a képzelet, nem a reménytelenség befolyásolta, hanem a tények. A fegyverkezés, a civilizációs elvadulás és a gyűlölködés tényei. Természetesen nemcsak a körülöttünk levő világ tényei lehangolóak, hanem a belső világunké is. A költőknek először kellett átérezniük, hogy a huszadik század emberisége sokkal képzetesebb és erősebb műszakilag, mint erkölcsileg. Mintha az emberiség végleg „objektívizálni” akarná önmagát a földgolyón, mintha természeti lény mivoltát lépésről-lépésre hántaná le magáról.

Ez bizony komoly megrázkódtatás volt a költészet számára. Talán így érthető a lelkizavar is. Így érthető, hogy a költészet mostanában inkább önfenntartásra rendezkedett be, s nem ikaroszi röpködésre. Rengeteg a vers most is; köztük sok a jó, korszakos költemény, de min-

den költői életmű mögött a század eleji szürrealisták, expresszionisták emléke villog, a formalizmusokba csúszó avantgárdistáké és csak bátoritanul jelentkezik itt-ott egy-egy eredeti hang, amely a költészet egyetemessé vált zavarában a vereségek fölé igyekszik emelkedni.

*

Az utolsó három esztendőm nemcsak versírásra adott alkalmat és erőt, de arra is, hogy a költészet szerepéről, idegfájdalmairól eltűnődjem. Az első tapogatózásaim közben a nyelvbe botlottam bele, amely fölött már évtizedek óta hangos siratás folyik. S rá kellett ébrednem, hogy az értelmiségi közhelyek, amelyek ott gomolyognak ebben a siratásban és amelyek meg-rázóan közvetítik a csődöt mondott nyelv korszakos szegényét, csak akkor igazak, ha mi ellenállás nélkül elfogadjuk ezt az igazságot. Az igazság helyett végzetet is mondhatnak, tudniillik a legtöbb európai s amerikai hangadó értelmiségi lefegyverző logikával saját magának is bebizonyította, hogy vége a nyelvnek, hogy a szavak sokkal kevesebbet értenek meg velünk a világ folyásából, mint amennyi tudásra, ismeretre az életünk fönntartása érdekében szükségünk volna. Sőt, a végzetes baj nem az, hogy a nyelv nem tájékoztat bennünket, hanem az, hogy félretájékoztat, mivel korunk két nagyhatalmi istene: a politika és a civilizáció azzal bérítja meg legsikeresebben a tömegeket és az emberi személyiséget, hogy szótárában összecsereéli a tegnapi szavak értelmét: a háború békeharcot jelent, a szellemi és anyagi függetlenség pedig zsongító kiszolgáltatottságot.

El kell ismernem, hogy az életünk felső rétegeit ez a nyavalya már csakugyan átította. De emberi létünk magjáig ez a betegség nem hatolt le. Lehetséges, hogy divattömegek vagyunk, divatszemélyiségek, és előrecsomagolt igazságok szorgalmas vásárlói, rohanásainkban és csillogó fecsegésünk alján ott van mégis valami csönd, valami számunkra is ismeretlen ígéret: a vásári körhintából egyszer ki fogunk szállni, csak azért is kiszállunk, és a hányingeres kábulat után, mint emberi történetünk során annyiszor újra végigtapogatjuk a világot: ez itt kő, ez itt kökényfa, egy halott búcsúlevele, harangkötél, villanyoszlop, számológép; ez itt a te kezéd, a te arcod, a te mindennapi végtelenséged, s ezek itt az újra megtalált szavak, melyek a nyári estéken zöld nedvet eresztenek, ha megforgatod őket a szádban.

Ez az ígéret, ez a tagadhatatlanul romantikus remény maga is költészet, de tévedés volna azt hinnünk, hogy a csoda megtörténhet a nyelvvel, ha ezt a csodát nem mi készítjük elő. Az elkárhozott, a kiüresedett nyelvet ugyanis még a legnagyobb jóakarattal sem lehet megtisztítani vagy újjáteremteni. Újfajta nyelv csak ott sarjadhat ki és csak ott bokrosodhat el, ahol új hit, új erkölcs keresi a maga mondatait.

A költészetnek a nyelv megújításában nemcsak földterítő, de rohamozó és hódító szerepe lesz majd ismét.

Kell, hogy legyen!

*

Szép nyárutói nap a kertemben. Búcsúzkodnak tőlem a lepkék, miközben én Rilkrét olvasok minden előzetes cél nélkül. Versek és lepkék? Külső és belső élmények játszanak egymásba elégikusan s adnak egymásnak sajogtató távlatot. Nem ismerem ennek az érzésnek a nevét, de jó, hogy vannak ilyen — az ember belső univerzumát — betöltő érzések. Nélkülük adathalmaz és esemény sor volna csupán a világ, kavargó helyszín vagy egy dermedt múzeum, ahol külön kiállítási tárgy volna egy alvó tűzhányó, egy ember, egy lepke, egy zsiráf. Lehetne, persze, gondolatok és történések forgatagos színhelye is, de vajon tudnánk-e örülni itt a földön eseménynek vagy gondolatnak, amelyet nem érint meg a zsigerek felől fújó szél, és amelyet nem jár át a „termékenység lehelete”. A modern ember egyre sűrűbben döbben rá arra, hogy elragadó, de meddő formák között él. Mintha tojások fehérlehenének körülötte, amelyekből nem kel ki semmi.

Wilhelm Lehmann német költő mondja egy beszélgetésben: „Szubjektív hozzájárulás nélkül nincs már világ. Minden talpalatnyi szellemi létezést úgy kell meghódítani.”

Az „én” elbizonytalanodásának szűkös esztendeiben kissé ábrándosnak, sőt elovultnak hangozhat ez a vélemény. Mert hogyan járulhat hozzá a világ életben tartásához az egyén, ha a társadalmi rendszerek, akár a politika, vagy akár más magas szervezettségű önkény révén, egész testsúlyukkal épp az emberi személyiséget nyomják el?

A kérdés másoknak talán szónoki, a költőknek azonban húsukba vágó. Nincs műfajunk, nincs eszközünk — sem a tudományban, sem a művészetben —, amely olyan kizárólagosan és egyértelműen az énnel forrt volna össze, mint a költészet. A vers mindig az én-re kérdez rá — hirdetik a köznapis esztétikák is. Az időbeli a múlandó énnre. Arra a belső magra, amely az objektívnek nevezhető világ szubjektív ellenpontja. Nemcsak általános stílus nincs, de általános valóság se. Az igazi, a mozgó, a termékeny valóság mindig az ember saját valósága. Az én könnyem hull, az én torkomat fojtogatja a világhiány és így tovább.

A századelőn kikristályosodó személytelen költészet valamiféle általános alanyt keresett — Nemes Nagy Ágnes szavával szólva: a világ-ént, — amely a romantikus költőegyéniség helyett egy látszatra szenvtelenebb, de jóval összetettebb alanyként fejezte ki a világ szubjektivitását. Rilke vagy Eliot — a maga korának megfelelően — azt tartotta a költészetéről, hogy a „költészet nem a személyiség kifejezése, hanem a személyiség megszüntetése”. Kimondva-kimondatlanul is egy dantei érzet alakította fölfogásukat.

Annélkül, hogy ennek az elvnek az időszerűségét és érvényét egy felhőnyi kételkedéssel is eltakarnám, azt gondolom: ma, amikor a földünkön nem az egyéni hajlamok túltengésének a veszélye fenyeget, hanem a hiányuk, én a költészet, de az ember érdekében ugyanígy, a minden ízében fölismerhető, személyes hangú költészet pártjára állok. Annyira rosszul állunk egymással s önmagunkkal, hogy a közlés hitelességéhez a személyes sors, a személyes tartás hitele is hozzátartozik. Akárcsak Villon vagy Baudelaire esetében.

*

Van még a költészetnek egy kevésbé ismert és ritkán hangoztatott tulajdonsága, amely a mindenkori nélkülözhetetlenségét épp a mi korunkban bizonyíthatná be legmeggyőzőbb gondolati és erkölcsi érvekkel. Már régesrég kiderült mindnyájunk számára, hogy az abszurditásig túlhajtott fegyverkezés korában, a huszadik század emberisége világméretű kompromisszumok korlátjai között fészeng. Országok, birodalmak, földrészek élnek így egymással, egymás mellett örökös alkukereső feszültségben. Lassan a jövő új neve is: kompromisszum, mert miközben a kényszerű egyezkedés rongál bennünket, fékez és gyanakvóvá tesz, a világmindenség holnapi napját kizárólag ez a „fogcsikorgásos” egyezkedés őrzi meg. Nem a kitárulkozás, nem a barátkozás, hanem ez az önkorlátozó fegyelem. Ezt persze nem úszhatjuk meg büntetlenül. A nagy kompromisszumok legkisebb egysége is kompromisszum. Itt, Közép-Európában talán közvetlenebbül és nyersebben érezzük ennek a mérgező hatását, mint a Nyugaton élők. A vérünkben, a csontunkban, az idegeinkben észrevétlenül halmozódik a fontolgatás, a túlzott aggályoskodás radioaktív szennye. Ami valamikor a hidegháború éveiben, a félelem volt bennünk, életmentő reflex, mára sokakban észrevétlen gyávaság lett. A politikával és az étellel megkötött „különbékék”, „különalkuk” ragálya tanúskodhat erről.

A megbomlott egyensúly visszaállításához, sőt a helyzetből való kiszakadáshoz itt nyújthatna lelki segítséget a költészet.

A jó vers ugyanis nem ismer el semmiféle kompromisszumot. Nem ismer el a halállal szemben, nem ismer el a politikában, sem a szerelemben. Számára nincs kidekázható gyönyör, kicentizhető végtelenség. Nincs megfontolás és nincs semlegesség. A kívülről és a belülről korlátozott ember az igazi versben visszaszerezheti szabadságát, képzeletét, saját maga illúzióját. Visszanyerheti természetes és szabad lélegzetét, amely rokon a fákéval, a madarakéval. „Amikor alkotok: igaz vagyok” — írta le Rilke, szinte elszólásként. S ha csak ez az egyetlen mondat dongna is bennünk, fölöttünk, ebben a csúíthatatlan világzajban, akkor is azt kellene ismételnünk magunkban: élünk, vagyunk, költészet nélkül azonban minden, de minden meghamisítható ezen a földön.